

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΙΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΜΜ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ
1983-1984

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

The Travels of Lord Charlemont in Greece and Turkey 1749.
Edited by W. B. Stanford and E. I. Finopoulos.
Drawings by Richard Dalton, London: Trigraph for
the A. G. Leventis Foundation, 1984, 8ον, σσ. XII + 244.

Αί πρό των μέσων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νέαι καταστάσεις εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον, ὡς ἡ ἀκμὴ τῆς Levant Company καὶ ἡ μείωσις τοῦ ἐκ τῆς πειρατείας κινδύνου ἐξ αἰτίας τῆς παρουσίας τοῦ βρετανικοῦ στόλου, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἐμφανισθῇ νέος τύπος περιηγητοῦ ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας: ὁ Βρεταννὸς εὐγενής, συστηματικὸς καὶ ὀργανωμένος πλέον, δυνάμενος νὰ χρησιμοποίῃ ἴδιον πλοῖον καὶ νὰ συνοδεύηται ὑπὸ ομάδος φίλων του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπαραίτητος ἦτο καὶ ὁ σχεδιαστὴς. Μέχρι τότε αἱ περιηγήσεις τῶν θαυμαστῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος περιωρίζοντο εἰς τὴν Ἰταλίαν, περὶ τὰ μέσα δὲ τοῦ αἰῶνος, οἱ δυτικοευρωπαῖοι ἑλληνολάτραι ἐγνώρισαν καλῦτερον τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Τὸ περαιτέρω ταξίδιον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰωνίαν ἐξηκολούθει μὲν νὰ ἀποτελῇ ὄχι σύνθηες καὶ εὐκολον ἐγχείρημα, ἀλλὰ πάντως ἐξήσκει ἰδιαιτέραν γοητείαν καὶ συνεπλήρωνε τὸ Grand Tour.

Ὁ δεκαοκταετής Ἴρλανδὸς Λόρδος Charlemont ἤρχισεν ἐκ τῆς Χάγης τὴν περιοδείαν τῆς Εὐρώπης τὸ 1746 καὶ καταλήξας ἐν Ἰταλίᾳ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1749 ὀργάνωσε τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Τουρκίαν ταξίδιον του. Διαθέτων σχεδὸν ἀπεριόριστον οἰκονομικὴν εὐχέρειαν, ἐναύλωσε μίαν αἰχμαλωτισθεῖσαν γαλλικὴν φρεγάταν ἄνω τῶν 200 τόννων, ἐφωδιάσθη διὰ τῶν ἀπαραιτήτων βιβλίων καὶ ἐργαλείων διὰ ἐπὶ τόπου μετρήσεις καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐπρομηθεύθη ποικιλίαν ἀντικειμένων διὰ δῶρα πρὸς Τούρκους ἀξιωματούχους. Τὸν Ἴρλανδὸν εὐγενῆ συνώδευον φίλοι καὶ ἐπὶ πλέον ὁ ζωγράφος Richard Dalton. Ἡ φρεγάτα ἀνεχώρησεν ἐκ Μάλτας διὰ Κωνσταντινούπολιν κατ' Ἰούνιον τοῦ 1749 καὶ ὁ Charlemont παρέμεινε περιοδεύων τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους.

Εἰς τὴν Royal Irish Academy τοῦ Δουβλίνου, ἰδρυτῆς καὶ πρῶτος πρόεδρος (1785) τῆς ὁποίας ἐγένετο ὁ Charlemont, διεσώθησαν δύο ὀγκώδεις χειρόγραφοι τόμοι, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ἐτιτλοφόρησε «Δοκίμια» (Essays), ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν. Τὰ χειρόγραφα δὲν ἀποτελοῦν συστηματικὴν περιγραφὴν τῶν

ταξιδίων τοῦ συγγραφέως ἀλλὰ κυρίως τὰς ἐντυπώσεις του ἐκ τῆς ζωῆς εἰς τοὺς τόπους ἐνθα μετέβη καὶ βεβαίως πληθώραν εἰδησεων ἱστορικῶν, πολιτικῶν, λογογραφικῶν καὶ ἰδίως ἀρχαιολογικῶν μὲ ἐκτενεῖς πάντοτε ἀναφορὰς εἰς τὴν κλασσικὴν γραμματείαν. Ἐνιαχοῦ ὁ Charlemont παρεμβάλλει περικοπὰς ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ ταξιδίου του, ταῦτα ὅμως δυστυχῶς δὲν φαίνεται ὅτι περιεσώθη. Τὰ «Δοκίμια» ἐγράφησαν μετὰ τὴν εἰς Ἰρλανδίαν ἐπάνοδον τοῦ συγγραφέως (ἦτοι ὄχι πρὸ τοῦ 1755), ἀλλὰ κατὰ καιροὺς προέβαινε μετέπειτα εἰς συχνὰς ἀπαλείψεις, προσθήκας καὶ ἐπανορθώσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου. Ζῶν ἐτι ἐδημοσίευσε δύο σύντομα μελετήματα βασιζόμενα εἰς παρατηρήσεις ἐκ τοῦ ταξιδίου του: διατριβὴν περὶ τῆς προικῆς τῆς πρωτοτόκου Ουγατρῆς ἐν Μυτιλήνῃ (βλ. κατωτέρω) καὶ ἄλλην περὶ τινος χωρίου τοῦ Ἡροδότου.

Τὰ κείμενον τῶν δύο «Δοκίμιων» δὲν ἐκδίδεται ὁλόκληρον. Αἱ μακρὰ ἀναφορὰι τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν κλασσικὴν γραμματείαν ὡς καὶ αἱ παρεκβάσεις του αἱ ἀφορῶσαι τὰς προσωπικὰς του ἀντιλήψεις περὶ τῶν Τούρκων ἰδίως ἔχουν τὸ πλεῖστον παραλειφθῆ. Τὸ κείμενον συνοδεύουν σύντομοι ὑποσημειώσεις τῶν ἐκδοτῶν, διαφωτιστικαὶ ἐνίοτε ἀλλὰ πάντως ὅλως ἀνεπαρκεῖς. Κατατοπιστικὴ εἶναι ἡ εἰσαγωγή (σ. 1-14), ἡ ὁποία ἐν τούτοις δὲν ἀναπληροῖ τὸ πρόδρομον δημοσίευμα τοῦ καθ. Stanford, «The Manuscripts of Lord Charlemont's Eastern Travels», Proceedings of the Royal Irish Academy, 80C, 1980, σσ. 69-90. Αἱ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Dalton (πρβλ. σσ. 232-33) ἦσαν ἤδη γνωστὰ ἀπὸ τοῦ 1751 ὅτε περιελήφθησαν εἰς ἐκδοθὲν λεύκωμα· ἄλλαι ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν καὶ ἐκδίδονται εἰς τὸ βιβλίον (ἡ ἔναντι τῆς σ. 142 δὲν παριστᾶ πάντως τὸν Ἀκροκόρινθον ὡς λέγεται).

Τὸ ἐλληνικὸν «Δοκίμιον» περιλαμβάνει κεφάλαια ἀφορῶντα εἰς τὴν Λέσβον, Χίον, Μύκονον, Δῆλον, Νάξον, Τῆνον, Σῦρον, Πάρον καὶ Ἀντίπαρον (μὲ τὴν ἀναμενομένην ἐπίσκεψιν καὶ ἀπεικόνισιν τοῦ σπηλαίου), Ρόδον, Κνίδον, Κῶ, Ἀλικαρνασσόν, Κύθνον, Λίγιαν, Ἀθήνας καὶ Ἀττικὴν, Κόρινθον καὶ τὰ πέριξ, Θήβας καὶ Εὐβοίαν. Τὸ τουρκικὸν «Δοκίμιον» περιορίζεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ σπανιώτατα μόνον ἀναφέρεται εἰς τὴν ζωὴν ἐκεῖ τῶν Ἑλλήνων· τὸν συγγραφέα ἀπασχολοῦν ἐνταῦθα οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Πύλης καὶ ἡ ζωὴ, τὰ ἔθιμα καὶ αἱ συνήθειαι τῶν Τούρκων.

Ὁ Charlemont κατ' ἐπανάληψιν τονίζει, ὅτι ἀποφεύγει νὰ ὁμιλήσῃ περὶ πραγμάτων γνωστῶν ἤδη ἐξ ἄλλων ἐπισκεπτῶν καὶ ὅτι τὸ

κύριον ενδιαφέρον του στρέφεται περί τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα τὰ ὅποια διέφυγον τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων. Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι προσπαθεῖ νὰ παραμένῃ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦτου παρὰ τοὺς ἐκάστοτε ρητορισμούς καὶ τὴν ἐπίδειξιν ἀρχαιομαθείας, ἢ ὅποια ἐν τούτοις εἶναι γνησία καὶ ἐκτεταμένη. Οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν νήσων πολλὰ ἀξιοπρόσεκτα θὰ συναντήσουν εἰς τὸ κείμενόν του, ἐνίστε δὲ καὶ εἰδήσεις ἀγνώστους ἀλλαχόθεν. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν λείπουν, ὡς ἄλλωστε εἰς ἄλλους τοὺς περιηγητάς, φαινομενικῶς ἀκριβεῖς πληροφορίες αἱ ὅποια μετὰ προσπάθειαν ἐξακριβώσεως ἀποδεικνύονται ἀνευ ἀξίας. Οὕτω π.χ. τὰ γραφόμενα, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι ἐν Σύρῳ δὲν ὑπερβαίνουν τὰς 5 οἰκογενείας (σ. 63) εἶναι ἐκτὸς πραγματικότητος δεδομένου, ὅτι ἐξ ἄλλων ἀσφαλεστέρων πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἀνήρχοντο οὗτοι τοῦλάχιστον εἰς 150-200 ψυχάς, πρβλ. Ἄνδρ. Θ. Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α' (Ἐρμούπολις 1948), σσ. 135-37. Ὁ Charlemont ἔμωσ εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν νεωτέρων περιηγητῶν ὁ ὅποιος ἐπεσήμανε τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀλικαρνασσοῦ τὴν ὅποian ἐταύτισε πρὸς τὴν τουρκικὴν πόλιν Bodrum καὶ ἐπὶ πλέον ἠρεύνησε καὶ λεπτομερέστατα περιέγραψε τὰ εἰρήπια τῆς Κνίδου.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πλείστους ἐκ τῶν περιηγητῶν, ὁ Charlemont ἐμφανίζεται ὡς συμπαθὴς πρὸς τοὺς Τούρκους, τῶν ὁποίων ὁμως δὲν ἀποσιωπᾷ καὶ τὰ ἐλαττώματα. Ἡ γραφικότης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἔθελξεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐπακρον καὶ δὲν παραλείπει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοὺς διθυράμβους του διὰ τὸ τοπίον, τὸ κλίμα καὶ τὴν φιλοξενίαν τῶν κατοίκων. Ἀντιθέτως ὀλίγα σχετικῶς εἶναι τὰ γραφόμενα περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς παρὰ τὰς συναντήσεις τοῦ συγγραφέως μετὰ τοὺς μητροπολίτας Παροναξίας (σ. 67) καὶ Ρόδου (σ. 79). Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπισκέψεώς του εἰς τὴν Νέαν Μονὴν τῆς Χίου ἐκφράζεται μετ' ἀπέχθειαν διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τέχνην, τὰ δὲ ἐκεῖ μωσαϊκὰ θεωρεῖ ὡς «ἀνεκτά» (tolerable, σ. 41). Τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Καταπολιανῆς περιφρονεῖ, θεωρῶν αὐτὴν κατωτέραν ἀκόμη καὶ τῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας (1) (σ. 70-72).

Ἐνιαχοῦ δίδονται εἰς τὸ κείμενον ἀξιολογώταται εἰδήσεις, αἱ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ὑπὸ ἄλλων πηγῶν. Οὕτως, ἀναφέρεται ὁ πρόσφατος φόνος τοῦ τυραννικοῦ βοεβόδα ὑπὸ τῶν Τηνίων καὶ ἢ μὴ ἐπιβολὴ κυρώσεων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ὁμαδικῆς παροδοχῆς τῆς εὐθύνης (σ. 61). Σχεδὸν ἀπίστευτος εἶναι ἢ πληροφορία, ὅτι ἐπὶ τουρκικοῦ πολεμικοῦ πλοίου ὑφί-

στατο μικρὸν παρεκκλήσιον διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν χριστιανῶν σκλάβων, τοῦτο δὲ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶδεν ἰδίοις ὄμμασιν ὁ συγγραφεὺς! (σ. 39). Ἐπίσης ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ γραφόμενα περὶ τῶν κατοίκων τῆς Κύθου, περὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν κοινοτικῶν διενέξεων τῶν Ἀθηναίων (σσ. 112-13), περὶ σχολείων καὶ διδασκάλων (σ. 122-24). Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Charlemont ἐπεσκέφθη τὸν Μέγαν Διερμηνέα (Ἰωάννην Καλλιμάχην), τοῦ ὁποῦ ἡ ἀνασφάλεια καὶ ὁ φόβος διὰ τὸ ἐπικίνδυνον τοῦ ὑψηλοῦ ὑπουργήματός του κατοπιρίζοντο εἰς τὴν ἔκφρασιν (σ. 169). Ἡ σχολαστικὴ τήρησις τῶν τουρκικῶν ἀρχείων ἰδιαιτέρως — καὶ δικαίως — ἐπαινεῖται (σσ. 169-70). Περιστὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι παρόμοιαι ἐκτιμήσεις ἀναφερόμεναι εἰς ἑλληνικὰ ἀρχεῖα παντελῶς ἐλλείπουν ἐκ τῶν περιηγητικῶν βιβλίων.

Πολὺ ὕλικόν θὰ εὕρη εἰς τὰ «Δοκίμια» τοῦ Charlemont καὶ ὁ λαογράφος. Οὕτως, ὁ συγγραφεὺς διέσωσεν ἱστορικὰς τινὰ παραδόσεις (σσ. 51, 64, 148 κτλ.), παρέχει ἀξιοπροσέκτους παρατηρήσεις περὶ τῶν οἰκιῶν (σ. 19), περὶ τῆς ψιμυθιώσεως τῶν γυναικῶν (σ. 22), περὶ τῶν ποικίλων ἐνδυμασιῶν περὶ τῶν ὁποίων ἔχει γενικῶς χαμηλὴν γνώμην καὶ παρέχει ἀκόμη καὶ ἀναλυτικῶς τὴν ἀξίαν μιᾶς πλήρους γυναικείας ἐνδυμασίας τῆς Μυκόνου (σ. 50), περὶ μουσικῆς (σ. 54) κτλ. Διασκεδαστικὰ εἶναι τὰ γραφόμενα περὶ τῆς ἐλευθεριότητος γυναικῶν ἐν Μυκόνῳ (σσ. 46-49), τὰ ὁποῖα ἐπιμαρτυροῦνται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπισκεπτῶν τῆς νήσου ὡς ἀκόμη καὶ ὑπὸ ἑλληνικοῦ ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1770, βλ. Π. Γ. Ζερλέντου, Σύστασις τοῦ κοινοῦ τῶν Μυκονίων (Ἐρμούπολις 1924), σσ. 90-91.

Ἐπίσης πολύτιμα, χρήζοντα ὁμῶς περαιτέρω διερευνήσεως εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Charlemont ἐν Μυτιλήνῃ παρατηρηθέντα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προικοδότησιν. Ἐν ὀλίγοις, ἡ πρωτότοκος θυγάτηρ λαμβάνει πᾶσαν τὴν πατρικὴν καὶ μητρικὴν περιουσίαν οἱ δὲ γονεῖς καὶ μία ἐκ τῶν λοιπῶν θυγατέρων καθίστανται τρόπον τινὰ ὑποτακτικοὶ εἰς αὐτὴν (σ. 20-22). Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀνέπτυξεν ὁ συγγραφεὺς ἐν ἰδιαιτέρῳ μελετήματι, «Account of a Singular Custom at Metelin with Some Conjectures on the Antiquity of its Origin», Transactions of the Royal Irish Academy 3, 1770, Antiquities Sections, σσ. 3-20. Περὶ τοῦ ἔθιμου εἶχε γράψει ὁ Guys καὶ μετέπειτα ὁ John Hawkins, «On a Law of Custom which is Peculiar to the Islands of the Archipelago» εἰς Robert Walpole, Travels in Various Countries of the East (Λονδῖνον 1820), σσ. 392-402, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι τὸ θέμα ἐξητάσθη ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς. Πάντως εἰς πατριαρχικὸν γράμμα

τοῦ 1836 περὶ τῶν προικοδοσιῶν τῆς Μυτιλήνης ὀρίζεται, ὅπως ἡ περιουσία τῶν γονέων διαιρεῖται ἐξ ἴσου εἰς ὀλα τὰ τέκνα, ἄρρενα καὶ θήλεα, βλ. Δ. Σ. Γκίνη, Περὶ γράμμα Ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου (Ἀθῆναι 1966), σ. 353.

Τὴν μεταγραφήν τοῦ κειμένου εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ ἐτῶν ὁ κ. Φινόπουλος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ καθ. Stanford εἶχεν ἀσχοληθῆ εἰς τὸ κείμενον. Ἡ ἐκδοσις ἀποτελεῖ κοινήν προσπάθειαν τῶν δύο, εἶναι δὲ κρῖμα ὅτι ὁ καθ. Stanford, διαπρεπῆς φιλόλογος καὶ φιλέλληνας, ἀπεβίωσεν ὀλίγας μόνον ἡμέρας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ βιβλίου. Μελετᾶται καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ κειμένου, ἣ ὀποία θὰ συνοδεύεται ὑπὸ πληρεστέρων κατατοπιστικῶν σημειώσεων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ